

بررسی نقش آموزش مهارت‌های ارتباطی و حل مسئله اجتماعی بر عزت نفس و هوشبهر دانش‌آموزان مقطع سوم دبستان

*دکتر مریم محمودی راد^۱، دکتر حمیدرضا آراسته^۲، دکتر سوسن افقه^۳، فرید براتی سده^۴

چکیده

هدف: هدف از این پژوهش بررسی نقش آموزش مهارت‌های ارتباطی و حل مسئله اجتماعی بر عزت نفس و هوشبهر دانش‌آموزان مقطع سوم دبستان است.

روش بررسی: برای انجام این مطالعه، روش تجربی پیش‌آزمون- پس‌آزمون انتخاب شد. چهل و هشت دانش‌آموز سوم ابتدایی به طور تصادفی به دو گروه مورد و شاهد تقسیم شدند. گروه مورد طی برنامه مهارت‌های ارتباطی و حل مسئله به مدت ۱۵ جلسه تحت آموزش قرار گرفتند. برای جمع‌آوری داده‌ها از پرسشنامه‌های هوش آزمای بازنگری شده و کسلر کودکان و اعتماد به نفس پاپ و مک‌هیل استفاده گردید. در تحلیل داده‌ها، آزمون تی به کار گرفته شد.

یافته‌ها: تحلیل آماری پیش‌آزمون و پس‌آزمون نشان داد که آموزش به طور معنی‌داری نمرات هوش را در میان گروه مورد بهبود بخشیده است ($P < 0/05$). تحلیل آماری همچنین از بهبود معنی‌دار اعتماد به نفس در این گروه حکایت داشت.

نتیجه‌گیری: یافته‌ها، بیانگر نقش و اثر مثبت آموزش مهارت‌های ارتباطی و حل مسئله اجتماعی بر اعتماد به نفس و هوشبهر می‌باشد.

کلید واژه‌ها: مهارت‌های ارتباطی / حل مسئله اجتماعی / عزت نفس / هوشبهر / کودکان دبستانی

۱- روان‌پزشک کودک و نوجوان، استادیار دانشگاه علوم بهزیستی و توان‌بخشی
۲- عضو هیئت علمی، استادیار دانشگاه تربیت معلم
۳- روان‌پزشک، استادیار دانشگاه علوم بهزیستی و توان‌بخشی
۴- دانشجوی دکتری روان‌شناسی دانشگاه علامه طباطبایی

تاریخ دریافت مقاله: ۸۶/۳/۲۰

تاریخ پذیرش مقاله: ۸۶/۵/۲۵

* آدرس نویسنده مسئول:

تهران، اوین، بلوار دانشجو، بن‌بست کودکان، دانشگاه علوم بهزیستی و توان‌بخشی، گروه روان‌پزشکی.
تلفن: ۲۲۱۸۰۱۴۰

* E-mail: mahmoudi@uswr.ac.ir

مقدمه

اهمیت عزت‌نفس^۱ همواره مورد توجه روانشناسان و محققان آموزش و پرورش بوده است (۱). فردی و ساوان (۲۰۰۱) ابعاد اصلی تشکیل‌دهنده عزت‌نفس را در چارچوب دو مؤلفه احترام و علاقه‌مندی قابل تمایز می‌دانند. این محققان نشان داده‌اند که عزت‌نفس کلی در دو سطح صلاحیت خود و علاقه به خود قابل جدا سازی است. صلاحیت خود، نوعی تجربه شخصی ارزشمند است که در آن فرد خود را عامل عمل احساس می‌کند. علاقه به خود، به عنوان بعد دیگر عزت‌نفس نیز شرایط تجربه مفیدی را برای فرد به عنوان یک موجود اجتماعی فراهم می‌آورد (۲، ۳).

کوپر اسمیت عزت‌نفس را به منزله متغیری آستانه‌ای در نظر می‌گیرد که پایین بودن آن تأثیری بازدارنده بر پشتکار، اعتماد و کارکرد تحصیلی می‌گذارد و فرد را وا می‌دارد که در جهت تغییر موقعیت خود یا سازش یافتگی با آن گام بردارد. سازش یافتگی که می‌تواند مؤثر یا نامؤثر باشد (۴، ۵).

از سویی، با مروری بر تعاریف رفتارهای ماهرانه، هارچی به پنج جنبه مهارت‌های اجتماعی اشاره می‌کند. وی معتقد است مهارت‌های اجتماعی مجموعه‌ای از رفتارهای هدفمند، باهم مرتبط، متناسب با وضعیت، آموختنی و تحت کنترل را دربرمی‌گیرد. در توضیح سومین ویژگی، فردی از لحاظ اجتماعی ماهر است که بتواند رفتارهایش را متناسب با شرایط تغییر دهد و بر مشکلات فائق آید. ششمین ویژگی مهارت‌های اجتماعی این است که فرد بر این مهارت‌ها کنترل شناختی داشته باشد. بنابراین کسی که از لحاظ اجتماعی کمبود مهارت دارد، چه بسا عنصر اصلی مهارت اجتماعی را فرا گرفته اما از فرآیندهای فکری لازم برای استفاده از این عناصر بی‌بهره است. حل مسئله یکی از این فرآیندهاست (۶).

مهارت حل مسئله، فرآیند تفکر منطقی و منظمی است که به فرد کمک می‌کند تا هنگام رویارویی با مشکلات، راه‌حلهای متعددی جستجو و سپس بهترین راه حل را انتخاب کند (۷).

هوش هم به عقیده دیوید وکسلر، قدرت سازگاری با محیط و ایجاد تغییرات در رویدادهای زندگی است که در جریان یادگیری، استدلال، بینش، تصویرسازی، قضاوت و تطبیق متظاهر می‌شود. هوشبهر با استفاده از آزمونهای استاندارد شده هوش سنجیده می‌شود (۸).

آموزش مهارت‌های ارتباطی و حل مسئله اجتماعی جزو آموزش مهارت‌های زندگی است. سازمان جهانی بهداشت، در سال ۱۹۹۳ به منظور ارتقاء بهداشت روانی و پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی، برنامه‌ای را تحت عنوان «آموزش مهارت‌های زندگی»^۲ تدارک دید. از

آن زمان به بعد، این برنامه در کشورهای مختلفی اجرا گشته و موفقیت آن به اثبات رسیده است. در بسیاری از کشورهای جهان، این برنامه در مدارس ابتدایی، راهنمایی و متوسطه در حال اجراست. برنامه‌ای که نه تنها موجب ارتقاء بهداشت روان و سازگاری بهتر با موقعیتهای روزمره می‌شود بلکه مقابله و انطباق مؤثر با تعارضها و استرس‌های زندگی را نیز به همراه خواهد داشت. این برنامه، بر اساس نظریه یادگیری اجتماعی و مطالعات هاوکینز و سولومن بنا شده است (۹). این نظریه، یادگیری را فرآیندی فعال و مبتنی بر تجربه می‌داند. در این برنامه، یادگیرنده فعالانه با آموزش این مهارت‌ها درگیر و یادگیری از کسب دانش شروع می‌شود و تا تبدیل آن به نگرش و ظهور آن در رفتار ادامه می‌یابد. مهم‌ترین روش‌های آموزشی شامل: بارش فکری، ایفای نقش، فعالیت‌های گروهی، سؤال کردن و سرمشق‌گیری است. این روش‌ها، فرصتی را برای دانش‌آموزان فراهم می‌آورد تا قبل از اجرای واقعی این مهارت‌ها در موقعیتهای روزمره زندگی، آموخته‌های خود را در محیط «امنی» مانند کلاس، تمرین و شیوه‌های جدید تفکر و رفتار را با هم تجربه کنند. در سایه چنین تعامل و مشارکتی است که دانش‌آموزان ضمن مسئله‌گشایی، توانایی‌های یکدیگر را تقویت می‌کنند (۱۱، ۱۰). کوپر اسمیت میزان عزت‌نفس کودکان را پیش‌بینی کننده نمره سنجش هوش آنها دانسته است (۱۲). پژوهشگران متعددی نیز به رابطه میان عزت‌نفس بالا و نمرات بالا در مدرسه پی‌برده‌اند (۱۶-۱۳). این رابطه هنگامی قوی‌تر می‌شود که «خودارزیابی کودک در نقش دانش‌آموز» تحت عنوان «عزت‌نفس تحصیلی» مد نظر قرار گیرد. اورتیز و ولف (۱۹۸۷) در تحقیقات خود روی کودکان دبستانی دریافته‌اند که میان عزت‌نفس و هوشبهر همبستگی مثبتی وجود دارد (۱۷). سایمون (۱۹۷۵) و سایمون نیز به همین نتیجه دست یافته بودند (۱۸)، هرچند گابریل و همکاران (۱۹۹۴) رابطه‌ای مثبت میان عزت‌نفس و هوشبهر نیافتند (۱۹).

از سویی با اجرای برنامه آموزش مهارت‌های حل مسئله اجتماعی^۳، دو تغییر چشمگیر مشاهده می‌شود: ۱- افزایش عزت‌نفس تحصیلی، ۲- بهبود رابطه معلم و شاگرد (۲۰). بررسی‌های دیگر نشان داده‌اند که به دنبال اجرای چنین برنامه‌هایی، حضور دانش‌آموزان در مدرسه و میانگین نمره‌های کلاسی آنها افزایش و بد رفتاری آنها کاهش یافت (۲۱). شریفی درآمدی نیز در پژوهشی روی ۴۸ دانش‌آموز ۱۳-۱۲ ساله دارای مشکلات رفتاری ارتباطی، تأثیر آموزش حل مسئله بر عزت‌نفس را مثبت ارزیابی کرد. در این تحقیق، آموزش حل مسئله میزان

1- Self-esteem

2- Life skills training

3- Social problem solving skills

مبتلا به اختلالات روان‌پزشکی دوران کودکی بودند کنار گذاشته شدند. چهل و هشت دانش‌آموز باقی مانده بر اساس انتخاب تصادفی ساده، به دو گروه ۲۴ نفره مورد و شاهد اختصاص یافتند. ابزارهای تحقیق شامل پرسشنامه عزت نفس کودکان پاپ و مک هیل با همسانی درونی ۰/۸۲ (۳۰) و هوش‌آزمای بازنگری شده وکسلر کودکان با همسانی درونی ۰/۸۹ (۳۱) بودند. قبل از شروع امتحانات ترم اول و آخر آزمون‌های عزت نفس و وکسلر کودکان توسط کارشناسان رشته روان‌شناسی بالینی با حداقل ۵ سال تجربه حرفه‌ای اجرا گردید.

در فاصله میان پیش‌آزمون و پس‌آزمون، برنامه آموزشی روی گروه مورد، به صورت شفاهی و گروهی (دو گروه ۱۲ نفره، در ۱۵ جلسه، هفته‌ای یک بار و هر جلسه به مدت ۱/۵ ساعت) انجام شد. برنامه آموزشی نه مورد مهارت اجتماعی حل مسئله، معذرت خواهی، مذاکره کردن، خویشتن داری، اعاده حقوق شخصی، چگونگی واکنش در برابر مسخره شدن، درگیر دعوا نشدن، با فشار همتایان کنار آمدن و نه گفتن را شامل می‌شد (۳۲) که توسط روان‌شناس بالینی با درجه کارشناسی ارشد و سابقه ده سال کار با گروه سنی کودک و نوجوان اجرا گردید. از آزمون‌های آماری شامل میانگین، انحراف استاندارد و آزمون تی برای تحلیل داده‌ها استفاده شد.

یافته‌ها

همانطور که در جدول زیر آمده است نتایج نشان می‌دهند که نمرات کل، اطلاعات، ادراک مفاهیم و حافظه آزمون وکسلر در گروه مورد نسبت به گروه شاهد، در پس‌آزمون، بهبود یافته‌اند. شایان ذکر است که پاره آزمون اطلاعات، تاریخچه یادگیری و تحصیلی فرد را سنجیده، ادراک مفاهیم، توانایی حل مسئله و میزان شناخت فرد از تعاملات اجتماعی را مشخص و حافظه، عمدتاً حافظه شنیداری که به میزان توجه فرد مربوط می‌شود را ارزیابی می‌کند.

مقایسه نمرات عزت نفس نشان داد که تفاوت میان دو گروه بعد از مداخله آموزشی معنی‌دار است. گروه مورد، به ویژه در دو مقیاس عزت نفس، یعنی نگرش تحصیلی و ارتباط اجتماعی، نسبت به گروه شاهد، بهبود و نمره‌های بالاتری نشان داد. از طرفی، تحلیل داده‌های پاره آزمون عزت نفس اجتماعی بر اختلاف معنی‌دار میان دو گروه در پیش و پس‌آزمون دلالت دارد. اما از آنجا که شدت معنی‌داری افزایش یافته (از ۰/۰۵ به ۰/۰۱)، می‌توان اثرگذاری آموزش را به طور ضمنی قبول کرد. نتایج همچنین نشان می‌دهند که نمرات گروه شاهد در پس‌آزمون‌ها کاهش یافته‌اند.

عزت نفس کلی، تحصیلی و اجتماعی گروه آزمایشی را نسبت به گروه شاهد به طور معنادار افزایش داد (۲۲).

هارجی و همکاران نیز در تحقیقات خود دریافتند که به کمک آموزش مهارت‌های ارتباطی^۱ می‌توان میزان پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان را افزایش داد (۶). دانش‌آموزانی که رفتار اجتماعی مناسب دارند، به دنبال معلم هستند، با او درباره انجام تکالیف ارتباط برقرار می‌کنند، به سئوالات پاسخ می‌دهند، به معلم لبخند می‌زنند، به درس توجه دارند و به طور کلی توجه بیشتر معلم را به خود جلب کرده و میزان توفیق تحصیلی آنان بیشتر است (۲۳).

بر اساس پژوهش‌های پیشین، عزت نفس پایین بر کارکردهای هوشی نظیر توجه نیز اثر می‌گذارد (۶). افزون بر این، موجب بروز نشانه‌های افسردگی و اضطراب می‌شود. بنابراین، به شکل غیرمستقیم بر رابطه متقابل کودک با محیط، رفتار تحصیلی و پیشرفت تحصیلی او تأثیر مخرب دارد (۲۶-۲۴). همچنین نتایج حاصل از مطالعات مهدویان و معرفت نشان می‌دهد که میان عزت نفس و پیشرفت تحصیلی رابطه مثبت معنا داری وجود دارد (۲۸، ۲۷).

پژوهش‌های انجام شده در زمینه رابطه اختصاصی دو متغیر آموزش مهارت‌های ارتباطی - حل مسئله اجتماعی و پیشرفت تحصیلی بسیار محدود است. از طرفی همبستگی پیشرفت تحصیلی با هوشبهر و عزت نفس به ترتیب قوی و متوسط گزارش شده است (۲۹). پس دور از انتظار نیست که راهبردهای ارتباطی و حل مسئله به هوشبهر بالاتر، عزت نفس بیشتر و در نتیجه افزایش پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان بیانجامد. با توجه به مطالب فوق، هدف این مقاله بررسی اثر آموزش مهارت‌های ارتباطی و حل مسئله اجتماعی بر عزت نفس و هوشبهر کودکان مقطع سوم دبستان است.

روش بررسی

پژوهش حاضر، پژوهشی تجربی است که در قالب یک طرح تحقیق مورد- شاهد با پیش‌آزمون و پس‌آزمون انجام شده و در طراحی آن اخلاق پژوهش شامل کسب موافقت کتبی خانواده‌ها برای انجام پژوهش، عدم مغایرت پژوهش با باورهای فرهنگی- مذهبی آزمودنی‌ها، محرمانه بودن اطلاعات، داوطلبانه بودن مشارکت آزمودنی‌ها، تضمین نبود صدمات جسمی و روانی بر آزمودنی‌ها در حین تحقیق، تلاش برای درز نکردن آموزش‌ها به گروه شاهد و رعایت امانت و صداقت در تحلیل و ارائه گزارش کاملاً مدنظر قرار گرفته است. نمونه در دسترس، دانش‌آموزان کلاس سوم دبستانی دخترانه در ناحیه ۸ آموزش و پرورش تهران بودند. از میان این دانش‌آموزان چهار مورد که

مقایسه میانگین، انحراف معیار و معنی داری آزمون دو دامنه‌ای (Two-tailed) متغیرها به تفکیک گروه‌های قبل و بعد از آموزش

معنی داری	انحراف معیار	میانگین	تعداد	گروه	مرحله	متغیر
۰/۳۶	۸/۰۴۲	۹۲/۳۸	۲۴	مورد	قبل	هوش بهر
	۸/۰۵۲	۹۲/۴۲	۲۴	شاهد		
*۰/۰۰۳	۷/۶۴۰	۹۳/۲۵	۲۴	مورد	بعد	
	۷/۷۸۰	۹۲/۰۰	۲۴	شاهد		
۰/۹۰۴	۱/۱۹۷	۵/۰۴	۲۴	مورد	قبل	اطلاعات
	۱/۱۷۶	۵/۰۸	۲۴	شاهد		
**۰/۰۰۶	۱/۲۶۸	۶/۰۴	۲۴	مورد	بعد	
	۱/۴۱۲	۴/۹۲	۲۴	شاهد		
۰/۶۸۶	۱/۲۰۹	۴/۶۳	۲۴	مورد	قبل	ادراک
	۰/۸۹۷	۴/۷۵	۲۴	شاهد		
*۰/۰۰۲	۱/۴۷۲	۵/۵۸	۲۴	مورد	بعد	
	۱/۱۶۷	۴/۳۳	۲۴	شاهد		
۰/۷۹۴	۰/۹۲۹	۵/۰۸	۲۴	مورد	قبل	حافظه
	۱/۲۵۱	۵/۰۰	۲۴	شاهد		
*۰/۰۰۰	۱/۲۱۵	۶/۲۱	۲۴	مورد	بعد	
	۱/۱۷۹	۴/۴۶	۲۴	شاهد		
۰/۹۳۶	۹/۸۱۱	۶۸/۵۰	۲۴	مورد	قبل	عزت نفس
	۱۱/۵۰۵	۶۸/۲۵	۲۴	شاهد		
*۰/۰۰۰	۷/۷۹۶	۷۶/۵۸	۲۴	مورد	بعد	
	۱۰/۰۶۵	۶۳/۴۲	۲۴	شاهد		
۰/۶۲۳	۲/۰۷۴	۱۳/۰۴	۲۴	مورد	قبل	عزت نفس تحصیلی
	۱/۶۵۹	۱۳/۰۳	۲۴	شاهد		
*۰/۰۰۰	۲/۲۷۴	۱۴/۷۱	۲۴	مورد	بعد	
	۲/۵۱۴	۱۲/۳۳	۲۴	شاهد		
*۰/۰۰۲	۲/۹۹۲	۱۱/۵۸	۲۴	مورد	قبل	عزت نفس اجتماعی
	۲/۱۴۶	۹/۷۹	۲۴	شاهد		
۰/۰۰۰**	۲/۶۹۷	۱۴/۶۷	۲۴	مورد	بعد	
	۲/۵۸۸	۸/۰۰	۲۴	شاهد		

*اختلاف در سطح ۰/۰۵

**اختلاف در سطح ۰/۰۱

بحث

موضوع عدم شرکت در کلاسهای آموزشی از سوی برخی دانش آموزان گروه شاهد تبعیض آمیز تلقی و موجب دلخوری و بی انگیزگی آنها شد که می توان کم شدن نمرات گروه شاهد در پس آزمون را مرتبط با این برداشت ارزیابی کرد. احتمال می رود که این گونه برداشت ها بر مؤلفه هایی از عزت نفس چون ابزار وجود و نیز توجه، تمرکز و فرمانبری که لازمه نشان دادن توانایی های آزمون دنی در پاسخ به سئوالات آزمون هاست، تأثیر بگذارد.

نتیجه گیری

از یافته های این پژوهش چنین نتیجه گرفته می شود که آموزش مهارت های ارتباطی و حل مسئله اجتماعی از طرح «آموزش مهارت های زندگی»، روشی مؤثر برای افزایش عزت نفس و ارتقاء هوشیهر است. پیشنهاد می شود با صرف وقت و پیگیری های لازم، آموزش مهارت های زندگی از هر نوع در سطحی فراگیر و در قالب یک برنامه بهداشت روانی مدون - حتی به عنوان یک درس - در مدارس اجرا شود.

نتایج تجزیه و تحلیل آماری داده های این پژوهش نشان دادند که دو گروه مورد و شاهد در مرحله پیش آزمون در کلیه موارد به استثنای عزت نفس اجتماعی، هیچگونه تفاوت معنی داری نداشتند. اما در مرحله پس آزمون، گروه مورد نمرات بالاتری را در پرسشنامه های عزت نفس و هوش آزمای وکسلر کسب کردند که این امر نشان داد که این برنامه در دستیابی به اهداف خود موفق بوده است. حتی در مورد عزت نفس اجتماعی نیز از آنجا که شدت معنی داری افزایش یافته، می توان اثرگذاری آموزش را به طور ضمنی قبول کرد. اثربخشی آموزش مهارت های ارتباطی و حل مسئله اجتماعی روی عزت نفس و کارکردهای هوشی کودکان در این تحقیق با یافته های پژوهش های دیگر همخوانی دارد (۲۶، ۲۰، ۱۹، ۱۷، ۶).

درباره کاهش نمرات گروه شاهد در پس آزمون ها باید گفت که با توجه به اظهارات، هیجان ها و رفتارهای مشاهده شده از سوی دانش آموزان، به نظر می رسد که در پیش آزمون، هر دو گروه بصورت رقابتی به موضوع نگریسته و با دقت کامل در آزمون شرکت کردند. اما، علی رغم توضیحات و تلاشهایی که برای ایجاد تعادل بین دو گروه انجام شد،

منابع:

1- Flouri E. Parental interest in children's education, children's self-esteem and locus of control, and later educational attainment: twenty-six year follow-up of the 1970 British birth cohort. *British Journal of Educational Psychology* 2006; 76 (1): 41-55.

2- Tafarodi RW, Sawan WB. Two dimensional self-esteem: theory and measurement. *Personality and Individual Differences* 2001; 31: 653-73.

۳ - محمدی، ن. بررسی مقدماتی اعتبار و قابلیت اعتماد مقیاس عزت نفس روزنبرگ. فصلنامه روانشناسان ایرانی. ۱۳۸۴. سال اول، شماره چهارم.

۴ - صدر السادات، ج. اسفند آباد، ح. عزت نفس در افراد با نیازهای ویژه. انتشارات دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی و سازمان بهزیستی کشور. ۱۹۸۰.

۵ - دادستان، پ. تنیدگی یا استرس، بیماری جدید تمدن. چاپ اول، تهران، انتشارات رشد. ۱۳۷۷.

۶ - هارچی، ا. ساندرز ک، دیکسون، د. مهارت های اجتماعی در ارتباطات میان فردی. بیگی، خ. فیروز بخت، م. چاپ سوم، تهران، نشر رشد، ۱۳۸۴.

۷ - نوری قاسم آبادی، ر. مهارت های حل مسئله، از مجموعه آموزشی برنامه آموزش مهارت های زندگی. معاونت پرورشی وزارت آموزش و پرورش و معاونت امور فرهنگی و پیشگیری سازمان بهزیستی کشور. تیر ماه ۱۳۷۷.

8- Sadock BJ, Sadock VA. Kaplan and Sadock's synopsis of psychiatry: behavioral sciences, clinical psychiatry. 9th ed. Philadelphia: Lippincott Williams and Wilkins. 2003. 1161-63.

۹ - سازمان جهانی بهداشت. برنامه آموزش مهارتهای زندگی. نوری قاسم آبادی، ر. محمد خانی پ. چاپ اول. تهران. انتشارات معاونت امور فرهنگی و پیشگیری سازمان بهزیستی کشور. ۱۳۷۳.

10- World Health Organization. The development of dissemination of life skills education: an overview. Programme on mental health. Geneva. 1996.

11- World Health Organization. Life skills education for children and adolescents in schools. Programme on Mental Health. Geneva. 1993.

12- Coopersmith S. Manual of SEL. Consulting Psychologists Press, INC. 1990.

13- Rice KG, Slaney RB. Clusters of perfectionists: two studies of emotional adjustment and academic achievement. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development* 2002; 35(1): 35-48.

14- Grzegorek JL, Slaney RB, Franze S, Rice KG. Self-criticism, dependency, self-esteem, and grade point average satisfaction among clusters of perfectionists and non-perfectionists. *Journal of Counseling Psychology* 2004; 51(2):192-200.

۱۵ - نیسی، ع. اثرات عزت نفس بر عملکرد دانش آموزان دختر و پسر سال اول تا سوم دبستان. پایان نامه برای دریافت مدرک کارشناسی ارشد. اهواز. دانشگاه شهید چمران. ۱۳۶۴.

۱۶ - سرمد و همکاران. بررسی رابطه تجارب موفق و ناموفق تحصیلی با عزت نفس دانش آموزان. وزارت آموزش و پرورش، اداره آموزش و پرورش استان کردستان. ۱۳۷۳.

17-Ortiz V, Volloff W. Identification of gifted and accelerated Hispanic students. *Journal for the Education of the Gifted*. 1987. 11: 45-55.

18-Simon WE, Simon MG. Self-esteem, intelligence, and standardized academic achievement. *Psychology in the Schools* 1975; 12: 97-100.

19-Gabriel M T, Critelli JW, Ee J.S. Narcissistic illusions in selfevaluations of intelligence and attractiveness. *Journal of Personality* 1994; 62:143-155

20- Bijstra JO, Jackson S. Social skills training with early adolescents: effects on social skills, well-being, self-esteem and coping. *European Journal of Psychology of Education* 1998; 13(4): 569-83.

21- Kramer P, Hockman F. The dynamics of relationships: a guide for developing self- esteem and coping skills for teens and young adults. *Teacher's manual book 1and 2*. ERIC. ED 398996.1994.

۲۲ - شریفی درآمدی، پ. تأثیر آموزش سبک حل مسئله بر میزان عزت نفس دانش آموزان ۱۲ تا ۱۳ ساله دارای مشکلات رفتاری در دوره راهنمایی. فصلنامه نوآوری های آموزشی. ۱۳۸۴. سال چهارم، شماره چهاردهم. ۳۸-۶۳.

- 23- World Health Organization/UNESCO/UNICEF: Comprehensive school education: suggested guidelines for action. World Health Organization, Geneva. 1992.
- 24- Gaylord-Harden NK, Ragsdale BL, Mandara J, Richards MH, Petersen AC. Perceived support and internalizing symptoms in African American adolescents: self-esteem and ethnic identity as mediators. *Journal of Youth and Adolescence* 2007; 36(1): 77-88.
- 25- Moran L, DuBois DL. Relation of social support and self-esteem to problem behavior: investigation of differing models. *Journal of Early Adolescence* 2002; 22(4): 407-35.
- 26- Kramer P. The dynamics of relationships: a guide for developing self-esteem and social skills for teens and young adults. Teacher's manual (revised). ERIC. ED #339946. 1991.
- ۲۷- مهدویان، ع. بررسی ارتباط پیشرفت تحصیلی با مرکز کنترل و عزت نفس در دانش‌آموزان سال سوم دبیرستان‌های مشهد. پایان‌نامه برای دریافت مدرک کارشناسی ارشد روان‌شناسی. مشهد. دانشگاه مشهد. ۱۳۷۴.

۲۸- معرفت، ع. بررسی رابطه عزت نفس و پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان مقطع راهنمایی مدارس دولتی و نمونه مردمی شهر ری. پایان نامه برای دریافت مدرک کارشناسی ارشد. دانشگاه تهران. ۱۳۷۹.

- 29- Astilla E, Watkins D. Self-esteem and school achievement of Filipino girls. *Journal of Psychology* 1980; 105: 3-5.
- 30- Pope AW, McHale SM. Self esteem enhancement with children and adolescents. New York: Pergomon Press, 1988.
- 31- Wechsler D. Wechsler Intelligence Scale for Children-Revised. New York: The Psychological Corporation, 1974.

۳۲- نوری قاسم آبادی، ر. طهماسیان، ک. فعالیت‌ها و شیوه‌های مهارت‌های زندگی از مجموعه آموزشی برنامه آموزش مهارت زندگی. معاونت پرورشی وزارت آموزش و پرورش و معاونت امور فرهنگی و پیشگیری سازمان بهزیستی کشور. تیر ماه ۱۳۷۷.